

Kéziratos könyvkiadás Erdélyben

Az erdélyi emlékirás és a 17–18. századi kéziratosság

A magyar irodalomtörténet csaknem a 20. századig jelentős részben kéziratban maradt szövegemlékekből ismerhető meg.

A 16–18. századra nézve ez az állítás fokozottan igaz, de 19. századi literatúránk történetét sem lehet megírni levél- és kéziratári kutatások nélkül.

Aki nem ismeri az Erdélyi Fejedelemséget, nem érti Közép-Európát. És viszont. – Aki nem ismeri az erdélyi történelmi emlékiratokat, azok kiadástörténetét, az nem érti az Erdélyi Fejedelemséget sem – folytathatnánk *Várkonyi Ágnes* találó gondolatát. A kortárs olvasók, de a „maradvák”, ide értve napjaink történetíróit is, e műfaj egyes darabjaiból ismerték meg a korszak szokásait, eseményeit.

Hogy a kései utókor nyomtatásban hozzájuthat – egy-két kivételtől eltekintve – a transzszilván historikusok szövegeihez, mára már természetes állapotnak tűnik. A 17. században azonban még a fejedelmi támogatással készülő történeti és emlékiratok sem mind részesülhettek ebben a szerencsében, kitüntetésben. A 17. században – nem sokkal a műfaj meggyökeresedését követően – kezdett terjedni az a kéziratmásolási szokás, amely a 18. századra teljesedett ki. *Benkő József* történetíró, aki a 18. század végén makacs és kitartó szenvedéllyel és következetességgel gyűjtötte, másolta és készítette elő kiadásra az erdélyi történelmi forrásokat, bőséges tapasztalat birtokában írhatta: „*Kemény János* Fejedelem, *Bethlen János* és *Farkas Cancelláriusok*, *Cserei* és a többiek *Históriái* (...) igen sok rendben le-irattatván...” váltak a közönség számára hozzáférhetővé. Ugyanitt persze azt is megjegyzi, hogy a sok leírásban számolatlan értelemzavaró hiba nehezíti az olvasást, amit „...sok tudatlanok és igen siető kalákás Deákok(!)...” bűnének ró föl.

Egy másik tudósításában a jeles 18. századi emlékiró – *Cserei Mihály* – *Históriájának* több mint háromszáz másolati példányáról ad hírt. E nyomdai megjelenéssel vetekedő lehetetlen számú másolat meglétét bizonyítja *Kőváry László*, aki szerint nem volt nagyobb ház, mely le ne másolta vagy másoltatta volna. Nála is frappánsabb tanú *Újfalvy Sándor*, a 19. századi „táblabíró világ” élvezetes krónikása, aki édesapjáról emlékezve írja a következőket: „...nem volt iskolázott, nem is olvasott (bár tekintélyes vármegyei hivatalt viselt), s házában mindössze két könyvet tartott: a *Hankens-féle* kalendáriumot és *Cserei Históriáját*.” A tudósítások alapján állíthatjuk, hogy *Cserei Mihály* szélsőséges példa: a valaha volt önálló Erdélyi Fejedelemség ábécés könyveként forgatták székely szabadok, vármegyei fő- és köznemesek, papok, tanárok, de más társadalmi rétegek tagjai is. A tudósításokat megerősítik a kéziratos másolati források: az erdélyi memoárirodalom kiugróan legkedveltebb olvasmányának tartjuk. Népszerűségét – közvetve – *Jókai Mór* növelte azzal, hogy egy kéziratos példány felhasználásával írta meg Erdély aranykorát; ezzel alapozva meg (torzítván el?) a magyar olvasóközönség Erdély-képét. Sőt, az angolok Erdély-ismeretének is forrásává vált a *Jókai-regény* angolra fordítása.

Benkő József levelezése (főként *Teleki Sámuellel* és *Aranka Györggyel*), a Magyar Hírmondónak írt tudósításai látványos üzenetei a virágzó erdélyi barokk emlékirásnak. Üzenetei egy letűnt kor történelmi írás- és olvasásszenvedélyének, esetenként divatjának. A jelenség ugyan nem csupán a 18. században figyelhető meg, és a közép-európai térség más kultúráira is jellemző.

Meglepo újdságok a tudós- és magánlevelezésektől már nem várhatók. Értékelhető vála- szokat a kéziratokat őrző közgyűjteményektől (esetleg magángyűjteményektől) remélhetünk. A legnagyobb erdélyi és romániai, valamint a legjelentősebb magyarországi kéziratgyűjtemé- nyekről egyaránt készült katalógus. Az alábbi adatsorok összeállításában ezekre támaszkodtam.

Szerző	Nyelv éve	Század	Első kiadás éve	Erdélyi másolatok	Magyarországi másolatok	Összesen
Forgách Ferenc	latin	16.	1866	14	3	17
Baranyai Decsi János	magyar	16.	1866	–	–	–
Szamosközy István	latin	16-17.	1878	10	3	13
Hídvégi Mikó Ferenc	magyar	16-17.	1863	15	5	20
Bojti Veres Gáspár	latin	17.	1809	18	6	24
Szalárdi János	magyar	17.	1853	10	8	18
Kemény János	magyar	17.	1856	21	21	42
Bethlen János	latin	17.	1663	14	3	17
Bethlen Farkas	latin (magyar ford. is)	17.	1782-93	32 (15)	14	46
Bethlen Miklós	magyar	18.	1858	16	14	30
Apor Péter	magyar	18.	1853	6	3	9
Cserei Mihály	magyar	18.	1852	60	39	99

Erdélyi magyarok

Szerző	Nyelv	Század	Példányszám
Ieronim Ostermayer	német	16.	8
Mihail Seybriger	német	17.	7
Mihail Weiss	latin-német	16-17.	19
Andrei Hegyes	német	16-17.	12
David Hermann	latin	17.	10
George Krauss	német	17.	7
Martin Seewaloff	német	17-18.	9

Erdélyi szászok

Szerző	Nyelv	Század	Példányszám
Gheorghe Brancovici	román	17-18.	7
Samuil Micu-Klein	román	18.	5
George Sincai	román-latin	18.	8

Erdélyi románok

Szerző	Nyelv	Század	Példányszám
Grigore Ureche	román	17.	20
Miron Costin	román	17.	56
Nicolae Costin	román	17.	69
Ion Neculce	román	18.	17
Dimitrie Cantemir	latin	18.	4

Moldvai krónikások

Szerző	Nyelv	Század	Példányszám
Radu Popescu	román	17.	25
Radu Greceanu	román	17.	22
Constantin Cantacuzino	román	17-18.	6

Havasalföldi krónikáirók

A magyar adatsor jól bizonyítja a korábban Csereiről írtakat. Bethlen Farkas, Kemény János és Bethlen Miklós munkáinak nagyszámú másolatán sem szabad csodálkozni. Többek között magyar nyelven való elérhetőségük miatt voltak népszerűek. (Bethlen Farkas összes erdélyi példányának is közel fele – többségében *Barabás Sámuel* által – magyarra fordított másolat.) A Magyarországon található másolati példányok számai – esetenként – meglepően magasak (*Szalárdi*, Kemény, Bethlen Miklós). Kemény Jánossal kapcsolatban ismét Benkő Józsefhez fordulunk: „... Melyhez képest nem csak Erdélyben, de Magyarországon is sok urak, úrasszonyok és más érdemes emberek méltán írtatták le, olvasták ezt a hasznos könyvet.” De a magyarországi példányok származási helye Erdély, ahogy ezt a tulajdonosai bejegyzések bizonyítják.

Ezek a tulajdonosi bejegyzések más fontos információkat is tartalmaznak. Nemeszser áruklodnak arról, hogy ki másolta le az illető példányt: gyakran kollégiumi diákok, papok, tanárok, később történészek. A másolatok jelentős többsége (a magyar, az erdélyi német és a román szövegelemlekeké egyaránt) 18. századi. A Habsburg Birodalom integráló törekvései, a Kárpát-medence és Erdély etnikumainak nemzeti öntudatra ébredésével párhuzamosan jelentkeztek. A közös múlt felmutatása mellett a saját kultúra ápolása, a saját nemzeti lét igazolása tudatos tevékenységgé – és sok tekintetben magatartássá – vált. E művek nyomtatott formában való megjelenítése pedig a hatalom részéről kétségtelenül érvényesülő ellenőrzés (esetenként tiltás) mellett azért sem volt lehetséges, mert nem volt elég anyagi erő ahhoz, hogy megfelelő számú nyomdát tartsanak fenn.

Az adatsorok között böngészve meglepetést okozhat a moldvai krónikáirók meglepően magas másolati aránya (különösen a *Costin* testvéreké). A magyar és a szász humanista történétírókon (*Bonfini*, *Szamosközy*, *Toppeltinus*) iskolázódott moldvai krónikások teremtték meg a 18. századi erdélyi–román történétírói iskola kontinuitás-elméletének ideológiái alapját, s így erdélyi elterjedtségük is magyarázhatóvá válik. Az erdélyi magyar emlékiratok születését és terjesztését a 17. században ösztönözte a fejedelmi udvar, de a kétségtelenül meglévő közérdeklődés is segítette a műfaj fejlődését. Ahogyan *Szakály Ferenc* fogalmazta: a számadás belső igénye kicsikarta a történelmi érdeklődést.

A 18. századra került felszínre Erdélyben az évszázadok óta együtt élő nyugati keresztény és a szlavofil bizánci kultúra keverhetetlen ellentéte. A soknyelvű és többvallású Erdély e századi transzszilvanizmusa erősen magyar meghatározottságú. Az erdélyi szászág hagyományos elzárkózását az erdélyi szász krónikamásolatok lelőhelyei is jellemzik, hiszen szinte teljes számukban a brassói *Honterus*- vagy a szebeni *Brukenthal*-gyűjteményben őrződtek meg. A kéziratos könyvkiadás tehát a nyomdászatiilag fejletlen Erdélyben, de általában Közép-Európában a 18. században megőrizte jelentőségét, s több tekintetben a szövegek elterjesztésének egyetlen lehetséges formája maradt.

Irodalom

- R. VÁRKONYI ÁGNES: *Erdély és az európai hatalmi egyensúly*. Korunk, 1991. 10. sz., 1191–1200. old.
Benkő József levelezése. Összegyűjtötte, szerk.: SZABÓ GYÖRGY–TARNAI ANDOR. Bp. 1988. (Commercia litteraria eruditorum Hungariae. Magyarországi tudósok levelezése. I.)
 ÚJFALVY SÁNDOR: *Emlékiratok*. Bp. 1990. Szépirodalmi Kiadó
Az Országos Széchényi Könyvtár magyar nyelvű újkori kötetes kéziratainak katalógusa. I–III. Bp. 1956.
Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratai-katalógusa I–X. (Debrecen, Ráday-gyűjtemény, Sárospatak, Eger, Pápa, Kalocsa, Esztergom, Evangélikus Levéltár, Pannonhalma, Győr.) Sorozatszerk. SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ. Bp. 1979–1993.
 CRĂCIUN, I.–ILIEȘ, A.: *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. 15–18. privind istoria României*. Bukarest 1968.
 CSEREI MIHÁLY: *Erdély Históriaja (1661–1711)*. Sajtó alá rend., bev., jegyz.: BÁNKŰTI IMRE. Bp. 1983.
Szalárdi János Siralmas magyar krónikája. Sajtó alá rend., bev., jegyz.: SZAKÁLY FERENC. Bp. 1980.
Kutassatok az írásokat. Román krónikáirók munkáiból. Sajtó alá rend., bev., jegyz.: POMPILIU TEODOR. Kolozsvár–Napoca 1983.
Emlékeztül hagyott írások. Erdélyi magyar emlékirók. Sajtó alá rend., bev., jegyz.: VERESS DÁNIEL. Kolozsvár–Napoca 1983.